

ROMSKO PREDUZETNIŠTVO

IZAZOVI I PERSPEKTIVE

Izdavač

InTER

Za izdavača

Dragiša Mijačić

Autori

Jasna Žarković

Tatjana Sovrić

Ana Kražić Živković

Dragiša Mijačić

Štampa

Grafolik

Godina

2016

Studija je izrađena uz podršku Fondacije Institut za otvoreno društvo iz Budimpešte. Sadržaj studije je isključiva odgovornost Instituta za teritorijalni ekonomski razvoj (InTER) i Yurom centra i ni u kom slučaju ne odražava stanovišta Fondacije Instituta za otvoreno društvo.

Istraživanje
Romsko preduzetništvo:
izazovi i perspektive

Decembar 2016.

SADRŽAJ

UVOD	1
METODOLOGIJA I OGRANIČENJA U ISTRAŽIVANJU	2
EKONOMSKA AKTIVNOST ROMA U SRBIJI	3
Položaj Roma na tržištu rada.....	3
Strateški okvir ekonomskog osnaživanja Roma	6
NALAZI ISTRAŽIVANJA O ROMSKOM PREDUZETNIŠTVU U SRBIJI	7
Opšte karakteristike romskog preduzetništva	7
Izazovi u poslovanju romskih preduzetnika	9
Poslovno udruživanje i saradnja među romskim preduzetnicima	13
Podrška razvoju romskog preduzetništva	15
ZAKLJUČAK I PREPORUKE	20
PRILOZI	22
Prilog 1: Glavna poslovna aktivnost anketiranih romskih preduzetnika	22
Prilog 2: Naziv poslovnih udruženja	23
Prilog 3: Institucije i organizacije koje su podržavale romsko preduzetništvo	23
Prilog 4: Lista intervjuisanih osoba.....	24
LITERATURA	25

LISTA GRAFIKA

Grafik 1.	Ekonomska aktivnost Roma prema popisu iz 2011. godine	3
Grafik 2.	Broj Roma koji imaju sopstveni posao, po regionu	5
Grafik 3.	Godišnji prihod u 2014. godini (u dinarima)	7
Grafik 4.	Polna struktura preduzetnika	7
Grafik 5.	Izvori finansiranja poslovanja	9
Grafik 6.	Poslovne usluge i regulativne promene koje bi značajno doprinele poboljšanju uslova za razvoj poslovanja	10
Grafik 7.	Problem sa deficitarnim kadrom	11
Grafik 8.	Ocena poslovnog okruženja u mestu poslovanja	12
Grafik 9.	Proširenje, zadržavanje ili gašenje preduzeća/radnje	12
Grafik 10.	Članstvo u poslovnom udruženju	13
Grafik 11.	Članstvo u poslovnom udruženju, po polu	13
Grafik 12.	Komunikacija sa organizacijama koje se bave unapređenjem poslovanja	14
Grafik 13.	Korišćenje nefinansijske podrške od strane romskih preduzetnika	17
Grafik 14.	Korišćenje finansijske podrške od strane romskih preduzetnika	17

LISTA TABELA

Tabela 1.	Ekonomski aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje prema radnom statusu	5
Tabela 2.	Nivo obrazovanja romskih preduzetnika prema polu	8
Tabela 3.	Međunarodne i nevladine organizacije sa kojima saraduju romski preduzetnici	14

LISTA SKRAĆENICA

BDP	Bruto društveni proizvod
EU	Evropska unija
Help	Hilfe zur Selbsthilfe e.V.
InTER	Institut za teritorijalni ekonomski razvoj
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
MSP	Mala i srednja preduzeća
NVO	Nevladina organizacija
OEBS	Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju
PKS	Privredna komora Srbije
REC	Regionalni centar za zaštitu životne sredine za Centralnu i Istočnu Evropu
SKRUG	Stalna konferencija romskih udruženja građana
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNOPS	Kancelarija Ujedinjenih nacija za projektne usluge

UVOD

Romi su najbrojnija i najugroženija etnička grupa u Republici Srbiji. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine u Srbiji živi oko 150.000 Roma, dok se taj broj prema podacima Saveta Evrope procenjuje na 600.000.¹ Romi u Srbiji se suočavaju sa mnogostrukim problemima, od zdravstvene nege, stanovanja, obrazovanja, do otežane zapošljivosti i pristupa tržištu rada. Prema podacima popisa iz 2011. godine, svega 28% romskog stanovništva spada u grupu ekonomski aktivnih, od čega je 59% njih nezaposleno. Pritom, broj nezaposlenih Romkinja je četiri puta veći u odnosu na broj nezaposlenih Roma.²

Ključni razlozi ovakvog nepovoljnog položaja Roma vide se u niskom stepenu obrazovanja i u postojanju diskriminacije na tržištu rada.³ Navedene poteškoće u pristupanju tržištu rada dovele su do velike zastupljenosti Roma u neformalnom sektoru. Jedno od mogućih rešenja takvog položaja Romske populacije je kreiranje okruženja koje će biti podsticajno za razvoj romskog preduzetništva.

Imajući ovo u vidu, Institut za teritorijalni ekonomski razvoj (InTER) i Yurom centar su sproveli istraživanje „Romsko preduzetništvo: izazovi i perspektive“ sa ciljem da omoguće uvid u karakteristike romskih preduzetnika, specifičnosti koje opterećuju poslovanje preduzetnika iz romske zajednice i ponude rešenja praktične politike koja bi težila ka savladavanju identifikovanih problema. Istraživanje je realizovano uz podršku Fondacije Institut za otvoreno društvo iz Budimpešte.

U ovom radu su predstavljene ključni nalazi istraživanja o romskom preduzetništvu u Srbiji, sprovedenog od marta do decembra 2016. godine. Rad sadrži pet delova. Nakon uvoda, drugi deo rada se bavi metodologijom istraživanja, a treći daje uvid u ekonomske aktivnosti Roma u Republici Srbiji. Četvrti deo predstavlja ključne nalaze istraživanja organizovane u sledećim celinama: opšte karakteristike romskih preduzetnika, izazovi u poslovanju, poslovno udruživanje i saradnja među romskim preduzetnicima, i podrška razvoju romskog preduzetništva. Poslednji deo sadrži zaključna razmatranja i preporuke za razvoj preduzetništva u romskoj zajednici u Srbiji.

---

¹ Procenjeni i zvanični podaci o broju Roma u Evropi (2012). Savet Evrope. Dostupno na: <http://bit.ly/2hP1pIe>

² Radovanović, S., Knežević, A. (2014). Romi u Srbiji - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije. str. 79-80.

³ Monitoring sprovođenja nacionalne Strategije i Akcionih planova za unapređivanje položaja Roma u kontekstu procesa pristupanja Srbije u EU i Zakona o zabrani diskriminacije. (2015). Beograd: Stalna konferencija romskih udruženja građana (SKRUG) – Liga Roma. str. 11. Dostupno na: <http://bit.ly/2hDjDOJ>

METODOLOGIJA I OGRANIČENJA U ISTRAŽIVANJU

Metodologija istraživanja je uključivala kvalitativne i kvantitativne metode, koje su se primenjivale tokom različitih faza istraživanja. Na početku istraživanja je definisana ciljna grupa i urađena je baza podataka koja je obuhvatila 100 registrovanih preduzetnika, pripadnika romske etničke grupe. Podaci o njima su dobijeni od relevantnih državnih institucija, nevladinih organizacija i donatora koji su podržavali razvoj preduzetništva i samozapošljavanje Roma u Srbiji. Pod pojmom „romski preduzetnici“ podrazumevali su se pripadnici romske etničke grupe koji su pokrenuli sopstveni posao, bez obzira na obim njihovog posla i broj zaposlenih.

Preduzetnici iz baze su kontaktirani kroz anketu koja je sadržala 37 pitanja podeljenih u šest celina: opšti podaci o poslovanju, administrativna i zakonska regulativa, pristup radnoj snazi, pristup tržištu kapitala, pristup finansijskoj i nefinansijskoj podršci, stanje na tržištu i poslovno okruženje. Ukupno je anketirano 45 registrovanih romskih preduzetnika na teritoriji Republike Srbije, od kojih je 41 obavljao svoju aktivnost u trenutku realizacije istraživanja, dva su imala zamrznut status i dva su ugasila radnju neposredno pre realizacije istraživanja.

Istraživački tim je takođe organizovao i intervjue sa romskim preduzetnicima, ali i drugim akterima iz javnog i privatnog sektora, kao i iz međunarodnih organizacija i nevladinih udruženja. Ukupno je intervjuisano osam romskih preduzetnika i 13 predstavnika različitih institucija i organizacija za podršku koje se bave razvojem preduzetništva ili inkluzijom Roma. U završnom delu analizirani su podaci prikupljeni tokom svih prethodnih faza istraživanja, iz kojih su dobijeni nalazi koji su naknadno verifikovani na panel diskusijama organizovanim u Nišu, Novom Sadu i Beogradu.

Najveće ograničenje istraživanja predstavlja činjenica da nije bilo moguće utvrditi broj registrovanih preduzetnika u Republici Srbiji koji su pripadnici romske etničke zajednice. Naime, pri registraciji preduzetnika ne vodi se evidencija o njihovoj etničkoj pripadnosti, te ne postoje zvanični podaci o broju romskih preduzetnika. Nedostatak ovih podataka je uticao na određivanje veličine uzorka i na identifikaciju romskih preduzetnika. Za svrhu sprovođenja istraživanja, kontakti romskih preduzetnika su prikupljeni preko institucija, nevladinih organizacija i donatora koji su podržavali romske preduzetnike, što je značajno olakšalo njihovu identifikaciju. Iako problem određivanja uzorka nije prevaziđen, u naknadnom razgovoru sa romskim preduzetnicima i tokom panel diskusija potvrđena je tačnost nalaza vezanih za probleme u njihovom poslovanju.

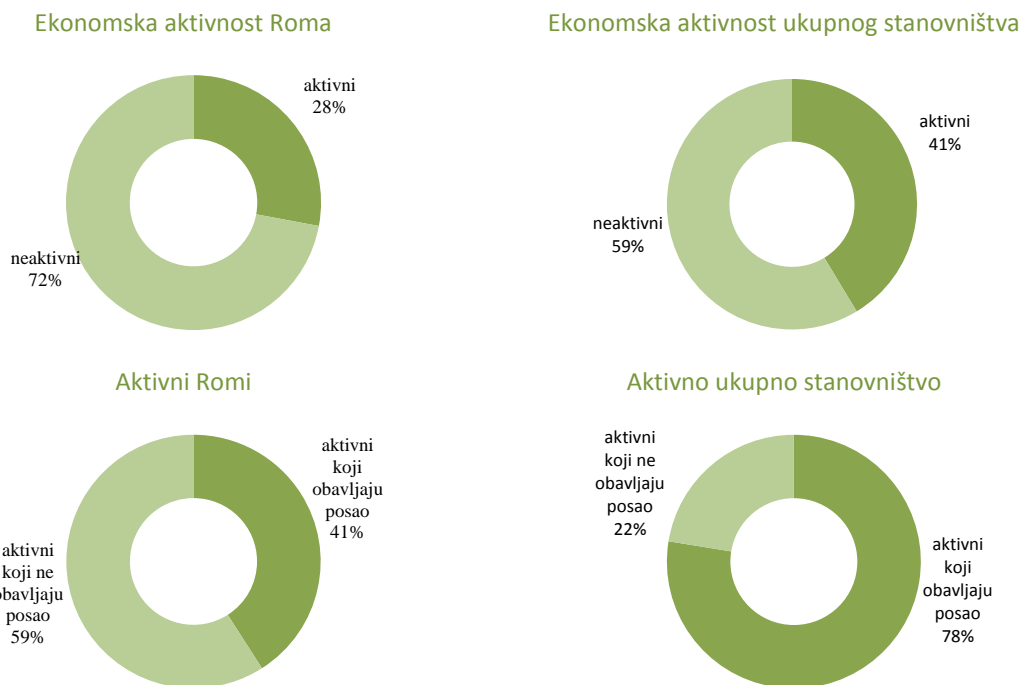
EKONOMSKA AKTIVNOST ROMA U SRBIJI

Položaj Roma na tržištu rada

Podaci popisa stanovništva iz 2011. godine ukazuju na nizak stepen ekonomske aktivnosti Roma. Prema ovim podacima, svega 28% romskog stanovništva spada u kategoriju ekonomski aktivnih,⁴ što je neuporedivo manje od republičkog proseka (41%). Od ekonomski aktivnih Roma, poslovnu aktivnost obavlja svega 41%, što je takođe znatno niže u odnosu na republički prosek (78%, vidi Grafik 1).

Na evidenciji nezaposlenih lica Nacionalne službe za zapošljavanje nalazi se 25.748⁵ pripadnika romske nacionalne manjine. S obzirom da se svi nezaposleni Romi ne nalaze na evidenciji ove institucije nezvanično se procenjuje da je ovaj broj znatno veći.

Grafik 1. Ekonomska aktivnost Roma prema popisu iz 2011. godine

Izvor: Radovanović, S., Knežević, A. (2014). Romi u Srbiji - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije. str. 78.

⁴ U popisu 2011. godine pod lica koja su ekonomski aktivna svrstavaju se lica koja imaju posao i nezaposlena lica, dok se pod licem koje je ekonomski neaktivno podrazumevaju lica koja ne rade i ne traže posao (deca mlađa od 15 godina, penzioneri, lica sa prihodom od imovine, učesnici, studenti, domaćice i ostala lica) (Radovanović, S., Knežević, A. (2014). Romi u Srbiji - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije. str. 15).

⁵ Stanje na dan 30.11.2016. godine. Izjava predstavnika Nacionalne službe za zapošljavanje na konferenciji o romskom preduzetništvu održanoj 15. decembra 2016. godine u Beogradu.

Usled niske ekonomske aktivnosti Roma na formalnom tržišta rada evidentna je velika zastupljenost Roma u neformalnom sektoru. Prema podacima regionalnog istraživanja koje su zajednički sprovedli UNDP, Svetska banka i Evropska komisija, procenjena stopa nezaposlenosti među Romima u Srbiji iznosila je 49% u 2011. godini, a stopa neformalne zaposlenosti procenjena je na čak 70%.⁶ Pritom, podaci upućuju na zaključak da su Romkinje u znatno nepovoljnijem položaju na tržištu rada jer od ukupnog broja aktivnih Roma 22,5% su žene.⁷

Najzastupljenije zanimanje među aktivnim Romima su ulični čistači i sakupljači sekundarnih sirovina sa 59,3%.⁸ Procenjuje se da ima više desetina hiljada individualnih sakupljača sekundarnih sirovina, uglavnom Roma, koji sakupe oko 75% ukupno sakupljene sekundarne sirovine u Srbiji.⁹ U dominantna zanimanja takođe spadaju vozači i zanatlije sa 10,8%, zatim poljoprivrednici (9,9%) i trgovci (8,9%).¹⁰ Rezultati regionalnog istraživanja Roma UNDP-a, Svetske banke i Evropske komisije takođe ukazuju da su Romi najčešće zaposleni u komunalnim preduzećima, u oblasti usluga (frizerske usluge, čišćenje, šivenje i sl.), u industriji, građevini i u poljoprivredi.

Prema podacima Popisa iz 2011. godine, od ukupnog broja ekonomski aktivnih Roma koji obavljaju neko zanimanje, 16% ima sopstveni posao koji najčešće obavljaju samostalno. Pritom, procenat Roma koji samostalno obavljaju delatnost među ekonomski aktivnim Romima je veći u odnosu na taj procenat među ukupnim ekonomski aktivnim stanovništvom u Srbiji (Romi 10,9%, ukupno stanovništvo 4,1%, Tabela 1). Sa druge strane, manji je udeo Roma koji su individualni poljoprivrednici i poslodavci, u poređenju sa ukupnim stanovništvom. Zanimljivo je istaći visok procenat Roma čije zanimanje nije bilo moguće razvrstati po kategorijama radnog statusa (čak 27.6%).

---

⁶ Analysis of the UNDP/World Bank/EC Regional Roma Survey 2011 (2011). Dostupno na <http://bit.ly/2io44I9>.

⁷ Radovanović, S., Knežević, A. (2014). Romi u Srbiji - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije, str. 80.

⁸ Ibid. str. 79.

⁹ Monitoring sprovođenja nacionalne Strategije i Akcionih planova za unapređivanje položaja Roma u kontekstu procesa pristupanja Srbije u EU i Zakona o zabrani diskriminacije (2015). Beograd: Stalna konferencija romskih udruženja građana (SKRUG) – Liga Roma, str. 15. Dostupno na <http://bit.ly/2hDjDOJ>

¹⁰ Radovanović, S., Knežević, A. (2014). Romi u Srbiji - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije, str. 79.

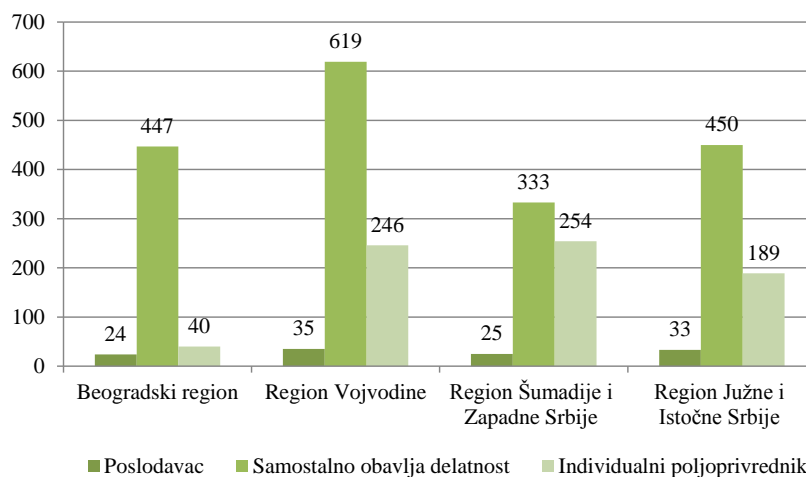
Tabela 1. Ekonomski aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje prema radnom statusu¹¹

Kategorije	Romi	Ukupno stanovništvo
Zaposlen	51.6	75.7
Poslodavac	0.7	2.7
Samostalno obavlja delatnost	10.9	4.1
Individualni poljoprivrednik	4.3	9.2
Pomoćni član	1.4	2.9
Ugovor	3.5	2.5
Član zadruge		0.1
Ostalo	27.6	2.8

Izvor: Radovanović, S., Knežević, A. (2014). Romi u Srbiji-Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije, str. 81; Ekonomska aktivnost stanovništva koje obavlja zanimanje, Knjiga 19. (2014). Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije, str. 20 – 21.

U odnosu na regione, najveći broj Roma koji samostalno obavlja poslovnu delatnost živi u Vojvodini (619), a potom u regionu Južne i Istočne Srbije (450) i u Beogradskom regionu (447). Romi poljoprivrednici su najzastupljeniji u regionu Šumadije i Zapadne Srbije (254) i regionu Vojvodine (246). Zanimljiv je podatak da je značajno mali broj poslodavaca u odnosu na druge dve kategorije (Grafik 2).

Grafik 2. Broj Roma koji imaju sopstveni posao, po regionu

Izvor: Radovanović, S., Knežević, A. (2014). Romi u Srbiji - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije, str. 81.

¹¹ Ova kategorija se odnosi na lica koja su u nedelji Popisa bar jedan sat obavljala bilo kakav posao, koji je formalno ili neformalno ugovoren i na lica koja imaju posao ali su iz objektivnih razloga bila sprečena da ga obavljaju u toku te nedelje (Ekonomska aktivnost stanovništva koje obavlja zanimanje, Knjiga 19. (2014). Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije, str. 9.).

Strateški okvir ekonomskog osnaživanja Roma

U cilju povećanja uključenosti Roma, Vlada Republike Srbije je 2016. godine usvojila Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji 2016-2025. Jedan od ciljeva strategije se tiče podsticanja zapošljavanja i ekonomskog osnaživanja Roma, za čije ostvarenje su definisani sledeći indikatori: povećan broj Roma koji su korisnici programa zapošljavanja, povećan broj romskih preduzetnika i razvijen sistem podrške romskom preduzetništvu.¹² Akcioni plan za implementaciju ove strategije još uvek nije pripremljen i očekuje se njegovo usvajanje tokom 2017. godine. Prethodna Strategija za unapređenje položaja Roma usvojena je 2009. godine, ali njom nisu ostvareni definisani strateški ciljevi.¹³ Zbog toga je u novoj strategiji predviđeno formiranje Koordinacionog tela za socijalno uključivanje Roma i Romkinja koje će koordinirati aktivnostima iz Akcionog plana za sprovođenje strategije.¹⁴

Ekonomsko osnaživanje Roma takođe je predviđeno Nacionalnom strategijom zapošljavanja za period 2011-2020, koja prepoznaje romsku zajednicu kao posebnu ranjivu kategoriju stanovništva. Nacionalnim akcionim planom zapošljavanja određeni su posebni programi koji se tiču aktivne politike zapošljavanja Roma. U tom smislu, u programu rada Nacionalne službe za zapošljavanje definisane su mere i programi na osnovu kojih se raspisuje javni poziv nezaposlenima romske nacionalnosti za dodelu subvencija za samozapošljavanje, kao i javni poziv poslodavcima za dodelu subvencija za zapošljavanje nezaposlenih lica iz kategorije teže zapošljivih, među kojima su prepoznati i pripadnici romske zajednice.

Pitanje inkluzije Roma takođe dobija na značaju priključivanjem Republike Srbije međunarodnoj inicijativi Dekada za inkluziju Roma 2005-2015, a još veći fokus ovo pitanje dobija u toku procesa Evropskih integracija. Položaj i prava Roma su sastavni deo poglavlja 23 - Pravosuđe i temeljna prava, koje se tiče ljudskih prava, kao i poglavlja 19 - Socijalna politika i zapošljavanje, koje se bavi uključivanjem ranjivih grupa na tržište rada. Ova poglavlja podržavaju dijalog o integraciji Roma koji je predviđen Evropskim okvirom za nacionalne strategije integracije Roma do 2020. godine. Upravo pristup zapošljavanju je jedna od četiri prioritetne oblasti na koje se odnose ciljevi EU za integraciju Roma.¹⁵

---

¹² Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine. (2016). Službeni glasnik RS br. 26/2016. str. 81.

¹³ Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine. (2016). Službeni glasnik RS br. 26/2016. str. 8.

¹⁴ Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine. (2016). Službeni glasnik RS br. 26/2016. str. 8.

¹⁵ National Roma Integration Strategies: a first step in the implementation of the EU Framework. (2012). European Commission, str. 6. Dostupno na: <http://bit.ly/2jrf76X>

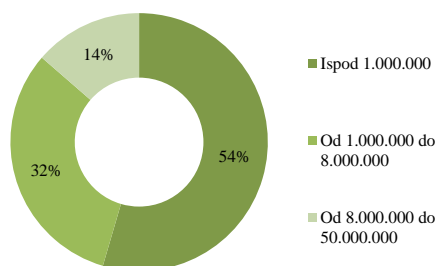
NALAZI ISTRAŽIVANJA O ROMSKOM PREDUZETNIŠTVU U SRBIJI¹⁶

Opšte karakteristike romskog preduzetništva

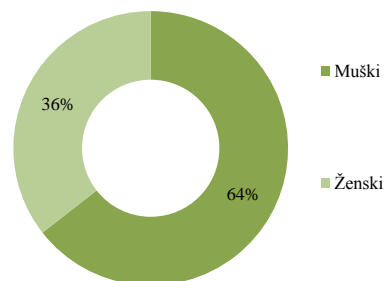
Romski preduzetnici najčešće obavljaju delatnost u sektoru pružanja usluga, prerađivačke industrije, reciklaže otpada i u sektoru poljoprivrede. Na osnovu poziva za prijavljivanje dobrih praksi u zapošljavanju Roma i Romkinja, u okviru projekta Misije OEBS-a u Srbiji „Ovde smo zajedno – Evropska podrška za inkluziju Roma“, identifikovano je oko 100 privrednih subjekata koji su u vlasništvu Roma i Romkinja koji su uvršteni u jedinstvenu bazu koja je korišćena tokom ovog istraživanja.¹⁷ Analizom podataka iz ove baze utvrđeno je da su romski preduzetnici prisutni u različitim privrednim delatnostima, među kojima dominiraju usluge i prerađivačka industrija, potom upravljanje otpadom i trgovina. Ove delatnosti su potvrđene i tokom anketiranja romskih preduzetnika (ukupno 45 anketa), jer je najviše anketiranih bilo iz oblasti pružanja usluga (12), poljoprivrede (11), prerađivačke industrije (8) i reciklaže otpada (8) (Prilog 1).

Karakteristično je da su **Romi vlasnici mikro preduzeća koja su često porodične firme.** Prema nalazima istraživanja dve trećine ispitanika ima od jednog do devet formalno zaposlenih radnika, a po potrebi angažuju sezonske radnike. Ispitanici takođe imaju jednog ili više neregistrovanih radnika. Takođe se dešava da se članovi domaćinstva angažuju kao radnici koji uglavnom nisu registrovani kao zaposleni. Kada je u pitanju prihod, svaki drugi ispitanik je ostvario godišnji prihod u 2014. godini manji od 1.000.000 dinara, a svaki treći u rasponu od 1.000.000 do 8.000.000 dinara (Grafik 3).

Grafik 3. Godišnji prihod u 2014. godini (u dinarima)

Grafik 4. Polna struktura preduzetnika (u dinarima)

Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

¹⁶ U ovom delu su predstavljeni nalazi istraživanja dobijenih putem anketa i intervjua, a koji su dodatno verifikovani tokom debata i konferencije o romskom preduzetništvu organizovanih u okviru projekta.

¹⁷ Misija OEBS-a u Srbiji je istraživačkom timu ustupila podatke o podnosiocima prijave na poziv za najbolje prakse u zapošljavanju Roma. Ovi podaci su korišćeni za analizu delatnosti preduzetnika iz romske zajednice koji su učestvovali na ovom pozivu.

Romski preduzetnici posluju na teritoriji na kojoj žive. Na osnovu podataka dobijenih iz istraživanja, ispitanici obavljaju ekonomske aktivnosti ili u mestu u kojem žive (48%) ili u okviru istog regiona (37%). Manji broj njih (tri od 45) izvozi na strano tržište svoje proizvode i usluge.¹⁸

Posmatrano prema polu, vlasnici preduzeća su najčešće muškarci. Ovaj nalaz je potvrdila i baza podataka koja je korišćena tokom istraživanja, a anketom je takođe obuhvaćeno više muškaraca nego žena (29 preduzetnika i 16 preduzetnica, vidi Grafik 4). Muški ispitanici se bave uslužnom delatnošću (npr. pružanje taksi usluga, fotografske usluge), prerađivačkom industrijom, sakupljanjem sekundarnih sirovina, poljoprivredom i trgovinom. Žene preduzetnice su najčešće zastupljene u uslužnim delatnostima (frizerski i kozmetički saloni, usluge čišćenja poslovnog i stambenog prostora), prerađivačka industrija (proizvodnja torti i kolača, krojačke radnje) i u poljoprivredi. Međutim, one se bave i sakupljanjem sekundarnih sirovina, proizvodnjom plastike i drugim zanimanjima. Postoje primeri gde su žene registrovane kao vlasnice preduzetničkih radnji u cilju ostvarivanja nekih prinadležnosti (npr. prava na penziono osiguranje ili pristupa subvencijama), dok posao uglavnom obavljaju muški članovi porodice.

Nizak nivo obrazovanja i stručne obuke negativno utiče na razvoj preduzetništva kod Roma. Prema podacima iz Popisa stanovništva svaki treći pripadnik romske zajednice ima osnovno obrazovanje, a svega 11,5% ima srednji nivo obrazovanja.¹⁹ Nizak stepen obrazovanja među romskim preduzetnicima se pokazao i u istraživanju, jer većina ispitanika ima završenu osnovnu ili srednju školu, dok samo 13% njih ima više i visoko obrazovanje. Međutim, interesantno je napomenuti da među ispitanicima ne postoji značajna razlika u obrazovnoj strukturi u odnosu na pol (Tabela 2).

Tabela 2. Nivo obrazovanja romskih preduzetnika prema polu

Pol vlasnika		Osnovna škola	Srednja škola	Više obrazovanje	Visoko obrazovanje
Muški	Broj	9	13	3	4
	%	31.0	44.8	10.3	13.8
Ženski	Broj	6	6	2	2
	%	37.5	37.5	12.5	12.5
Ukupno:	Broj	15	19	5	6
	%	33.3	42.2	11.1	13.3

Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

¹⁸ U pitanju su proizvodi od plastike, fotografske usluge i produkcija medijskog sadržaja.

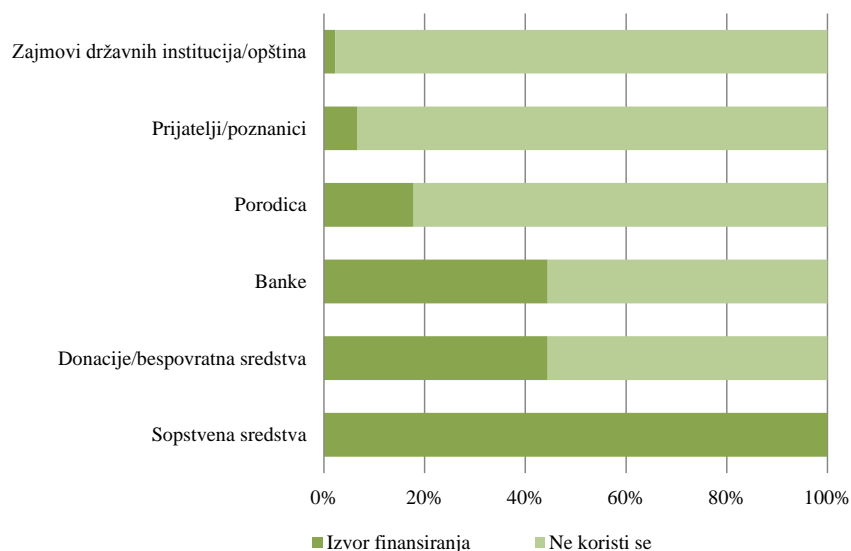
¹⁹ Svega 22% mladih Roma pohađa srednju školu, dok je to slučaj sa 90% u opštoj populaciji (Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. godine do 2025. godine, str. 35).

Izazovi u poslovanju romskih preduzetnika

Većina anketiranih romskih preduzetnika je pokrenula poslovanje iz sopstvenih izvora. Od eksternih izvora finansiranja najviše se koriste krediti od banaka i donacije (bespovratna sredstva), Grafik 5. Pritom, istraživanje je pokazalo da su preduzetnici koji ostvaruju veći poslovni prihod skloniji uzimanju bankarskih kredita od onih čiji su prihodi mali. Korisnici bankarskih kredita uglavnom nisu imali većih poteškoća u njegovoj otplati, iako su saglasni da bi kamate mogle biti manje. Sa druge strane, 56% anketiranih romskih preduzetnika nisu kreditno zaduženi, pre svega zato što nisu mogli da ispune kreditne uslove, ili zbog skupih i dugih procedura odobravanja kredita. Iznenađuje podatak da ispitanici nisu naveli porodicu kao značajan izvor finansiranja poslovanja. Ovo se može tumačiti dvojako: ili da se pod sopstvenim sredstvima podrazumevaju zajednička finansijska sredstva porodice, a ne pojedinca (na kraju krajeva, romska preduzeća su najčešće porodična preduzeća) ili da u okviru (širih) porodica nije svojstveno davanje pozajmica za poslovanje.

Grafik 5. Izvori finansiranja poslovanja

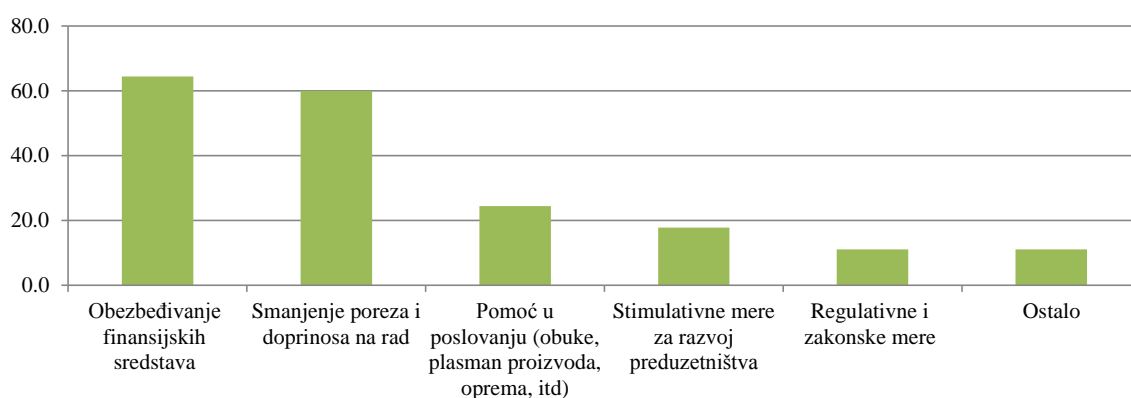
Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

Obezbeđivanje finansijskih sredstava i sredstava za rad predstavlja najveći izazov sa kojim se suočavaju romski preduzetnici, a posebno u početnoj fazi rada. Prema rezultatima istraživanja, 64% ispitanika (Grafik 6) navodi da im je neophodna finansijska podrška za dalje unapređenje poslovanja, pre svega u vidu povoljnih kredita sa dužim grejs periodom ili bespovratnih subvencija. Kada su u pitanju sredstva za rad, najveća je potreba za nabavkom opreme, ali među problemima se ističu i nabavka repromaterijala kao i obezbeđivanje prostora za rad.

Visoki porezi i doprinosi na rad predstavljaju veliko opterećenje za razvoj preduzetništva kod Roma. Prema nalazima istraživanja, 60% romskih preduzetnika navodi da bi smanjenje poreza i doprinosa na rad značajno doprinelo poboljšanju njihovog poslovanja (Grafik 6). Imajući u vidu da romski preduzetnici uglavnom ostvaruju niske poslovne prihode, visoki porezi i doprinosi na zarade posebno ugrožavaju njihovo poslovanje i podstiču rad na crno. Rezultati istraživanja ukazuju da dve trećine ispitanika ima radnike koji nisu prijavljeni. Postoje primeri da pripadnici romske zajednice ne žele da budu prijavljeni jer u tom slučaju gube pravo na socijalnu pomoć.

Grafik 6. Poslovne usluge i regulativne promene koje bi značajno doprinele poboljšanju uslova za razvoj poslovanja

Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

Takođe je i prepoznat **problem nedovoljnog poznavanja zakona i procedura.** Prema podacima istraživanja svaki treći ispitanik navodi da nedovoljno poznavanje zakona i procedura ograničava njegovo poslovanje. Interesantno je da se sa ovim problemom češće susreću preduzetnice (svaka druga preduzetnica) nego preduzetnici (27% anketiranih preduzetnika). Kada su u pitanju ostale administrativne i zakonske procedure sakupljači sekundarnih sirovina se suočavaju sa problemom dobijanja dozvola za rad. Postoje slučajevi da sakupljači dobiju potrebnu dozvolu za sakupljanje otpada od nadležnog Ministarstva, ali imaju poteškoća da uspostave dobru saradnju sa lokalnim javnim komunalnim preduzećima.

Siva ekonomija predstavlja jedan od najvećih izazova sa kojima se suočavaju preduzetnici u Srbiji, što nije zaobišlo ni preduzetnike iz romske zajednice. Ovo i nije iznenađujuće s obzirom da je obim sive ekonomije procenjen na 30,1% BDP-a.²⁰ Istraživanje je pokazalo da svaki treći ispitanik navodi da je **nelojalna konkurencija glavni problem sa kojim se susreću na tržištu**, jer niskim cenama proizvoda i usluga utiče na rad registrovanih poslovnih subjekata. Kao obrazloženje ovog problema

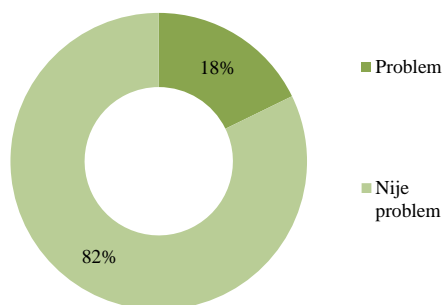
²⁰ Nacionalni program za suzbijanje sive ekonomije (2015). Vlada Republike Srbije. str. 2. Dostupno na: <http://bit.ly/2i0uMHT>

sagovornici navode da neregistrovani preduzetnici izlaze na tržište sa povoljnijim cenama proizvoda i usluga, a usled slabe kupovne moći kupci se pre opredeljuju za nižu cenu. Pritom, ispitanici su mišljenja da inspekcija nema dovoljno kapaciteta da se bori sa neregistrovanim preduzećima, te da su kazne za neregistrovano poslovanje male u odnosu na visinu kazni za registrovana preduzeća i preduzetnike. Sa ciljem prevazilaženja navedenog problema, novi Zakon o inspekcijskom nadzoru („Sl. glasnik RS“, br. 36/2015) daje veća ovlašćenja inspektorima u suzbijanju delovanja neregistrovanog poslovanja. Zakon je počeo da se primenjuje 30. aprila 2016. godine, pa efekti ovog zakona tek treba da se vide u narednom periodu.

Ostali izazovi sa kojima se na tržištu susreću romski preduzetnici uglavnom se odnose na: nestabilne cene poljoprivrednih proizvoda, slabu platežnu moć kupaca i plasman proizvoda i usluga. **Romski preduzetnici, naročito poljoprivrednici, se susreću i sa predrasudama kupaca što negativno utiče na cenu njihovih proizvoda.** Dešava se da kupci ne veruju romskim poljoprivrednicima da proizvodi koje oni prodaju potiču iz njihovih gazdinstava, ili da kupci ne žele da kupuju poljoprivredne proizvode od Roma. Kao posledica ove situacije, romski poljoprivrednici su prinuđeni da prodaju svoju robu po nižoj ceni od tržišne, kako bi se ostvarila prodaja. Ispitanici koji rade i u drugim delatnostima takođe napominju da diskriminacija na osnovu etničke pripadnosti utiče na cenu njihovih usluga.

Pristup kvalifikovanoj radnoj snazi ne predstavlja poteškoću za većinu romskih preduzetnika što se može objasniti činjenicom da ispitanici uglavnom obavljaju delatnosti koje ne zahtevaju visokokvalifikovane radnike (Grafik 7). Radna snaga se često angažuje u okviru uže i šire porodice, ili u okviru lokalne zajednice. Međutim, oko 60% ispitanika je naglasilo da ima potrebu za daljim obučavanjem radnika, što govori da postoji jasna potreba za unapređenjem kvaliteta radne snage.

Grafik 7. Problem sa deficitarnim kadrom

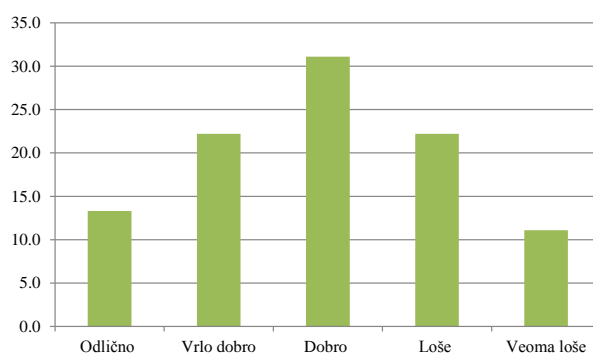
Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

Poslovno okruženje se uglavnom ocenjuje kao dobro (Grafik 8), mada ima dosta pritužbi koje se najbolje mogu objasniti sledećim izjavama ispitanika:

- „Lokalna samouprava nema sluha za saradnju“;
- „Opština ubira sredstva na osnovu ekološke takse, a po zakonu ne vraća takse firmama i organizacijama koje se bave zaštitom životne sredine“;
- „Lokalna samouprava nema razumevanja za probleme male privrede“;
- „Nema stimulativnih mera“;
- „Imam verbalnu podršku, ali ne i materijalnu“.

Sa druge strane, preduzetnici koji su zadovoljni poslovnim okruženjem navode da nemaju većih problema jer rade po propisima i ističu da imaju dobru saradnju sa opštinom.

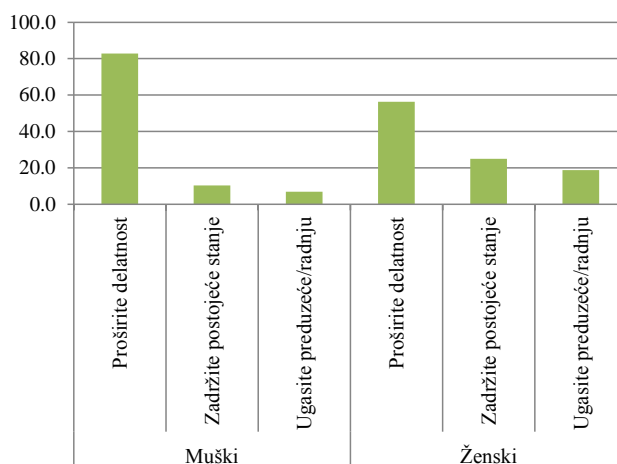
Grafik 8. Ocena poslovnog okruženja u mestu poslovanja

Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

Među ispitanicima vlada mišljenje da žele da prošire delatnost (83% muških ispitanika i svaka druga ispitanica), pre svega zbog činjenice da od poslovanja zavisi opstanak njihovih porodica. Međutim, svaki deseti ispitanik ima u planu da ugasi svoje preduzeće ili radnju zbog nemogućnosti da idu u korak sa konkurencijom, usled smanjenja cena proizvoda ili usluga i povećanja troškova poslovanja.

Grafik 9. Proširenje, zadržavanje ili gašenje preduzeća/radnje

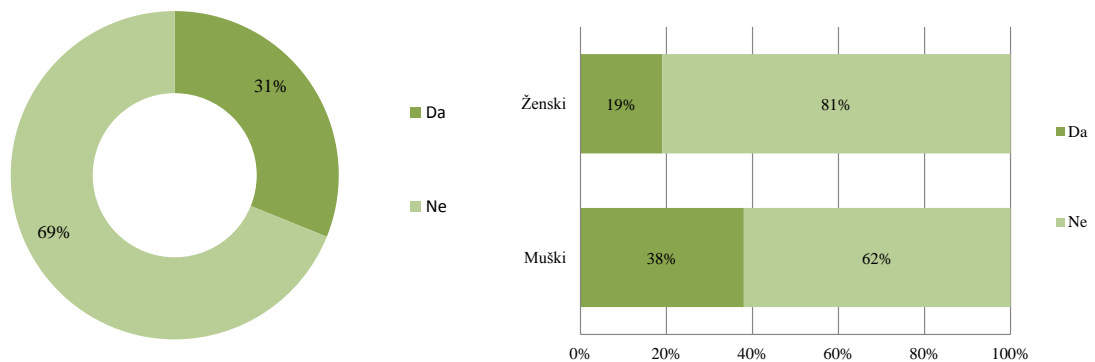

Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

Poslovno udruživanje i saradnja među romskim preduzetnicima

Romske preduzetnike karakteriše nizak stepen poslovnog udruživanja. Na osnovu dobijenih rezultata, 69% ispitanika nisu članovi nijednog poslovnog udruženja (Grafik 10), a udruživanju su više skloni muškarci nego žene (Grafik 11). Oni koji su deo nekih udruženja, najčešće pripadaju strukovnim udruženjima i romskim nevladinim organizacijama (Prilog 2).

Grafik 10. Članstvo u poslovnom udruženju   **Grafik 11.** Članstvo u poslovnom udruženju, po polu

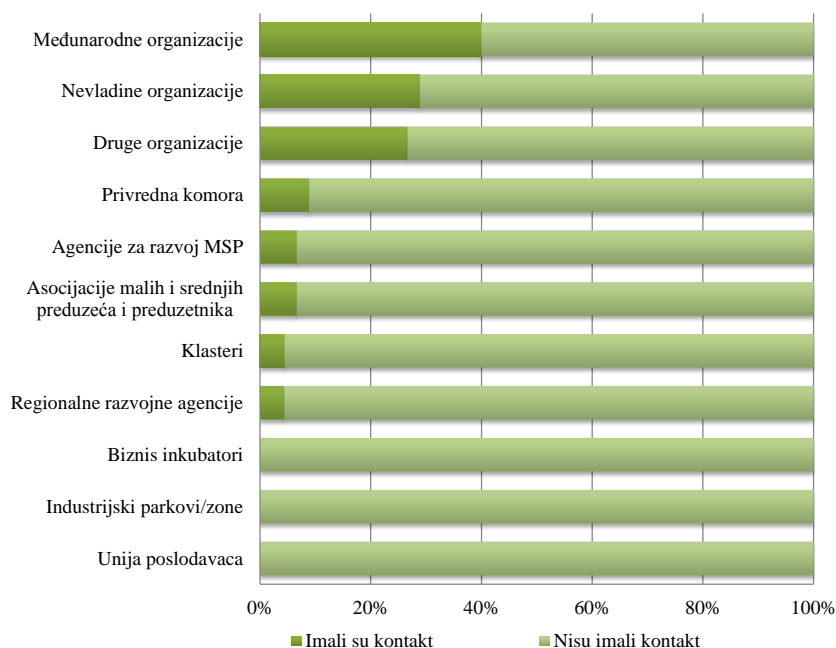
Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

Romski preduzetnici takođe imaju nizak stepen saradnje sa poslovnim udruženjima i pružaocima usluga poslovnog razvoja. Prema nalazima istraživanja, svega nekoliko ispitanika je imalo kontakt sa Privrednom komorom Srbije (PKS), a samo jedan među njima je član PKS-a. U retkim slučajevima romski preduzetnici stupaju u kontakt sa ostalim organizacijama koje nude usluge poslovnog razvoja, kao što su klasteri, regionalne razvojne agencije i slične organizacije (Grafik 12).

Prema rezultatima istraživanja ispitanici nisu imali kontakt sa unijom poslodavaca ili poslovnim inkubatorima. Ovakvi rezultati istraživanja se mogu objasniti činjenicom da se udruženja preduzetnika, privredne komore i razvojne agencije ne bave pitanjima koja targetiraju preduzetništvo kod Roma.

Bitno je naglasiti da u Srbiji ne postoji udruženje romskih preduzetnika ili bilo koji drugi subjekat koji bi se zalagao za unapređenje uslova njihovog poslovanja, razvoj poslovnih veština ili zajednički pristup tržištu.

Grafik 12. Komunikacija sa organizacijama koje se bave unapređenjem poslovanja

Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

U odnosu na prethodno, značajno je veći nivo komunikacije između romskih preduzetnika i međunarodnih i nevladinih organizacija. Nalazi istraživanja sugerišu da romski preduzetnici najčešće saraduju sa međunarodnim organizacijama i donatorima. Od ukupno 45 ispitanika, 18 njih je imalo kontakt sa međunarodnim organizacijama, a 13 sa nevladinim organizacijama (Grafik 12, Tabela 3).

Tabela 3. Međunarodne i nevladine organizacije sa kojima saraduju romski preduzetnici

Međunarodne organizacije	Nevladine organizacije
Misija OEBS-a u Srbiji	„Help – Hilfe zur Selbsthilfe e.V.“
UNOPS	Yurom centar
Norveška vlada	Romska ženska mreža
REC	SKRUG Liga Roma
Caritas	Ekumenska humanitarna organizacija
IOM	Grupa 484
	Žensko romsko udruženje
	NVO Romkinje sa sela
	Praxis
	Osvit
	Indigo
	Evropski pokret
	Smart kolektiv

Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

Od državnih institucija, romski preduzetnici najčešće navode da komuniciraju sa Nacionalnom službom za zapošljavanje. Ovo je u direktnoj vezi sa postojanjem različitih programa podrške razvoju preduzetništva u okviru romske zajednice koje realizuju navedeni akteri.

Tokom intervjuja sa romskim preduzetnicima, ispitanici su napomenuli da je potrebno jačati udruživanje romskih preduzetnika, pre svega radi zajedničkog izlaska na tržište, dobijanja podrške u poslovanju i boljeg pristupa informacijama. Sagovornici prepoznaju **zadruga kao pogodan oblik udruživanja romskih preduzetnika**, posebno u oblasti sakupljanja sekundarnih sirovina, poljoprivrede i izvođenja građevinskih radova. Primer ovakvog vida udruživanja je građevinska zadruga “Mahala 1” iz Niša, osnovana 2015. godine uz podršku Yurom centra i nemačke nevladine organizacije „Help – Hilfe zur Selbsthilfe e.V.“ (u nastavku teksta Help). Zadruga “Mahala 1” obavlja različite poslove u oblasti građevine, a takođe učestvuje u projektima renoviranja kuća u romskim naseljima. Drugi primer zajedničkog delovanja je Romski reciklažni eko centar “Amala 1” koji okuplja oko 30 sakupljača sekundarnih sirovina. “Amala 1” je osnovana 2014. godine u Pirotu kao udruženje građana.

Podrška razvoju romskog preduzetništva

U prethodnom periodu postojalo je nekoliko donatorskih i nacionalnih projekata i programa koji su podsticali romsko preduzetništvo. Projekat „EU podrška za zapošljavanje Roma“ sproveda je Kancelarija Ujedinjenih nacija za projektne usluge (UNOPS), u saradnji sa Sekretarijatom za socijalna pitanja grada Beograda, Gradskim centrom za socijalno preduzetništvo Beograda i Nacionalnim savetom za romske nacionalne manjine u periodu od juna 2014. do marta 2016. godine. Misija OEBS-a u Srbiji sproveda je dvogodišnji projekat „Ovde smo zajedno – Evropska podrška za inkluziju Roma” koji se sastojao od šest komponenti, a jedna od njih se odnosila na održivo zapošljavanje. Poslednjih nekoliko godina Help podržava samozapošljavanje kod Romske zajednice. Pored toga, Nacionalna služba za zapošljavanje i Kancelarija za inkluziju Roma podržavaju samozapošljavanje nezaposlenih lica romske nacionalnosti kroz godišnje konkurse. U toku je i projekat „Podrška opštinama u poboljšanju socijalne uključenosti kroz zapošljavanje ranjivih i marginalizovanih grupa“ u okviru programa Evropski PROGRES, koji podržava i samozapošljavanje Roma.

Ima i nekoliko drugih inicijativa koje se bave temom samozapošljavanja pripadnika romske zajednice, ali kada govorimo o javnom sektoru, osim Programa Nacionalne službe za zapošljavanje i Pokrajinskog sekretarijata za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost

polova AP Vojvodine, ne postoje drugi značajniji programi ili mere na republičkom, pokrajinskom ili lokalnom nivou koji podržavaju razvoj preduzetništva kod Roma.²¹

Nedostaju programi koji pružaju podršku postojećim romskim preduzetnicima. Navedeni projekti i programi uglavnom su usmereni na pružanje pomoći pripadnicima romske nacionalnosti prilikom samozapošljavanja. Izuzetak je projekat „Ovde smo zajedno – Evropska podrška za inkluziju Roma” koji je pružao podršku postojećim romskim vlasnicima preduzeća i preduzetnicima koji su mogli da obezbede održivo zapošljavanje Roma.

Obuke su najčešći oblik nefinansijske podrške koju dobijaju romski preduzetnici. Na osnovu dobijenih rezultata, 36% ispitanika je koristilo nefinansijsku podršku (Grafik 13), koja se uglavnom dobijala u vidu obuka za izradu biznis plana, zapošljavanje i registraciju poslovanja. Nefinansijsku pomoć su pružale različite organizacije među kojima su Nacionalna služba za zapošljavanje, Misija OEBS-a u Srbiji, Help, Ministarstvo poljoprivrede i Yurom centar (Prilog 3). U slučaju projekata i programa za samozapošljavanje, pre nego se odobre finansijska sredstva, potencijalni korisnici pomoći su bili u obavezi da pohađaju obuke za započinjanje biznisa. Međutim, dužina trajanja obuke je varirala, od dvodnevne obuke Nacionalne službe za zapošljavanje do dvonedeljne obuke organizovane u okviru projekta „EU podrška za zapošljavanje Roma“. Pored obuka, navedeni projekti su pružali i mogućnost romskim preduzetnicima da koriste konsultantske usluge ili usluge mentoringa.

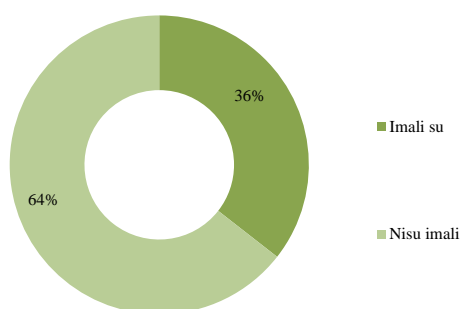
Prema rezultatima istraživanja, većina ispitanika je podnela zahtev za neki vid bespovratne finansijske podrške. Finansijsku podršku je zatražilo 71% (32) anketiranih romskih preduzetnika, i to 87% (14) anketiranih Romkinja. Najčešće su se prijavljivali na javne pozive međunarodnih i nevladinih organizacija (Misija OEBS-a u Srbiji, Help, UNOPS), Nacionalne službe za zapošljavanje i kod Kancelarije za inkluziju Roma. Prisutno je i prijavljivanje za finansijska sredstva kod lokalnih samouprava (Niš, Pirot, Beograd) i agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća, ali znatno ređe (5 ispitanika od 45). Više od 60% anketiranih romskih preduzetnika su dobili bespovratna finansijska sredstva (Grafik 14).²²

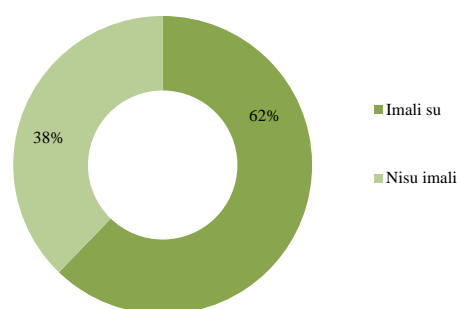
²¹ Monitoring sprovođenja nacionalne Strategije i Akcionih planova za unapređivanje položaja Roma u kontekstu procesa pristupanja Srbije u EU i Zakona o zabrani diskriminacije (2015). Beograd: Stalna konferencija romskih udruženja građana (SKRUG) – Liga Roma. str. 15.

²² Imajući u vidu da smo većinu romskih preduzetnika identifikovali preko organizacija koje su njima pružale podršku, ovaj procenat se ne može preslikati na sve romske preduzetnike. Ipak, anketirani romski preduzetnici su nam pružili uvid u njihovo iskustvo u korišćenju finansijske podrške.

Grafik 13. Korišćenje nefinansijske podrške od strane romskih preduzetnika

Grafik 14. Korišćenje finansijske podrške od strane romskih preduzetnika

Izvor: Rezultati istraživanja o romskom preduzetništvu

Romski preduzetnici, korisnici finansijske pomoći, imaju pozitivno iskustvo u saradnji sa institucijama koje su im pružale podršku. Kupovinom opreme unapređeno je poslovanje romskih preduzetnika, poboljšan je kvalitet njihovih usluga i u određenim slučajevima značajno povećan poslovni prihod. Primera radi, jedan od sagovornika navodi da je korišćenjem finansijske pomoći utrostručio otkup i prodaju sekundarnih sirovina.

Finansijska podrška romskim preduzetnicima se uglavnom odnosila na započinjanje poslovanja i pomoć pri zapošljavanju novih lica (pripadnika romske zajednice), a sredstva su najčešće namenski opredeljena za kupovinu opreme i mašina. Visina dodeljenih sredstava i garantni uslovi su varirali u odnosu na programe podrške. Najznačajnija sredstava su dodeljena kroz projekat „Ovde smo zajedno – Evropska podrška za inkluziju Roma”, koji je realizovala Misija OEBS-a u Srbiji, u prosečnom iznosu oko 20.000 evra po korisniku.²³ Kroz projekat „EU podrška za zapošljavanje Roma”, koji je realizovao UNOPS, dodeljena su bespovratna finansijska sredstva u iznosu do 3.400 evra po korisniku.²⁴ Help pruža finansijsku podršku za samozapošljavanje Roma u iznosu od 1.500, 2.400 i 3.600 evra. Osim toga, Help je finansijski podržao formiranje zadruga i nekoliko udruženja čiji su osnivači pripadnici romske zajednice.

Finansijsku podršku romskim preduzetnicima dodeljuje i Nacionalna služba za zapošljavanje putem javnog poziva nezaposlenima romske nacionalnosti za dodelu subvencija za samozapošljavanje. U okviru ovog programa subvencije po preduzetniku su iznosile 160.000 dinara u 2015. godini, tj. 180.000 dinara u 2016. godini.²⁵ Romski preduzetnici smatraju da bi iznosi subvencija trebalo da budu znatno viši iz razloga što navedene subvencije nisu dovoljne za prevazilaženje početnih poteškoća u poslovanju.

²³ Kroz ovaj projekat podržano je 17 preduzeća i dodeljena oprema u ukupnoj vrednosti od 365.000 eura.

²⁴ U okviru projekta „EU podrška za zapošljavanje Roma” finansijski je podržan 51 korisnik (30 Roma, 21 Romkinja).

²⁵ U okviru ovog programa, u 2016. godini potpisano je 65 ugovora sa pripadnicima romske zajednice a u 2015. godini 98 ugovora.

Naime, registracijom poslovanja, romskim preduzetnicima se odmah ukida pravo na socijalna primanja, a istovremeno uvodi poreska obaveza u skladu sa poreskim propisima. Ovo predstavlja problem zbog činjenice da novosnovani preduzetnici u početnim mesecima rada uglavnom ne ostvaruju poslovne prihode koji bi bili dovoljni za pokrivanje poreskih opterećenja. Otuda se dešava da korisnici subvencija za samozapošljavanje imaju neizmirene dugove prema državi nakon prve godine poslovanja, što ih na kraju motiviše na prelazak u neformalno poslovanje (rad na crno). U cilju prevazilaženja navedenog problema, ispitanici navode da je potrebno postepeno smanjivati socijalna primanja i uvesti olakšice za plaćanje poreza tokom prve godine poslovanja.

Upitna je održivost romskih preduzetnika podržanih od strane eksternih faktora.

Preduzetnici iz romske zajednice koji su podržani od strane međunarodnih i domaćih subjekata dobijaju pomoć samo tokom trajanja programa, dok se saradnja završava nakon ispunjenja ugovorne obaveze. Retki su primeri post-monitoringa nakon okončavanja saradnje, s tim da mnoge organizacije ostavljaju mogućnost davanja savetodavnih usluga, ukoliko korisnici to zatraže. Međutim, nema pouzdanih podataka o tome koliko je korisnika zatražilo ovu vrstu usluge. Sa druge strane, često se dešava da preduzetnici iz romske zajednice koji su dobili sredstva za otpočinjanje poslovanja zatvore svoje radnje nedugo nakon dobijanja podrške jer nemaju dovoljno kapaciteta da opstanu na tržištu. Međutim, međunarodni akteri i državne institucije uglavnom izveštavaju na nivou ulaganja, a ne na osnovu ostvarenih efekata. Otuda su raspoloživi podaci koliko je romskih preduzetnika podržano, ali ne i koliko njih je i dalje aktivno ili kakve su poslovne uspehe ostvarili.²⁶

Primeru radi, Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova u saradnji sa Kancelarijom za inkluziju Roma godinama sprovodi namenski konkurs za samozapošljavanje kojim je u poslednjih deset godina podržano osnivanje oko 100 preduzeća koji su u vlasništvu Roma. Sredstva konkursa su se povećavala tokom godina, a u 2010. godini omogućeno je i postojećim romskim preduzetnicima da konkurišu za nabavku opreme. Prema podacima Kancelarije za inkluziju Roma, manje od 10% podržanih korisnika je bilo aktivno u trenutku kada je rađeno ovo istraživanje. Međutim, naknadnom proverom podataka došlo se do nalaza da nijedno preduzeće ili preduzetnik podržan u okviru ovog programa nisu bili aktivni.

Nizak nivo informisanosti predstavlja poteškoću prilikom pružanja podrške potencijalnim ili postojećim romskim preduzetnicima. Prema tvrdnjama organizacija i institucija koje se bave razvojem preduzetništva u romskoj zajednici, postoje značajne poteškoće prilikom informisanja potencijalnih korisnika. U prilog tome ide i podatak o niskom stepenu informisanosti o merama aktivne politike zapošljavanja koje sprovodi

²⁶ Izuzetak ovoj tvrdnji je Help koji prati uspešnost svojih korisnika nakon realizacije ugovora.

Nacionalna služba za zapošljavanje.²⁷ Niska kompjuterska pismenost pripadnika romske zajednice,²⁸ kao i nedostatak poverenja u institucije sistema takođe ograničavaju širenje informacija o postojećim programima. Nemačka organizacija Help je prepoznala ovaj problem i uvela je praksu organizacije motivacionih radionica pre objavljivanja konkursa za dodelu bespovratnih sredstava, što se pokazalo kao primer dobre prakse. Koordinator za romska pitanja u okviru lokalnih samouprava takođe mogu imati značajniju ulogu u širenju informacija o mogućnostima korišćenja programa samozapošljavanja, što je i predloženo od strane Stalne konferencije gradova i opština.²⁹

Nalazi ovog istraživanja sugerišu da **romski preduzetnici nisu u dovoljnoj meri informisani o postojećim programima za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u Srbiji**. Iako je Vlada Republike Srbije proglasila 2016. godinu „Godinom preduzetništva”, gde je izdvojila 16,06 milijardi dinara u okviru 33 programa pomoći, anketirani preduzetnici iz romske zajednice nisu imali nikakva saznanja o ovoj inicijativi, tako da nisu ni bili u mogućnosti da apliciraju za raspoloživa sredstva. Ispitanici takođe nisu imali puno saznanja o drugim programima razvoja preduzetništva, osim o navedenim projektima međunarodnih organizacija i Nacionalne službe za zapošljavanje. Među ostalim akterima, ispitanici su po jednom naveli Fond za razvoj Republike Srbije, Agenciju za razvoj MSP, biznis inkubator, grad Niš i grad Beograd.

---

²⁷ Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine. (2016). Službeni glasnik RS br. 26/2016. str. 49.

²⁸ Prema rezultatima popisa iz 2011. godine, 77,3% Roma starijih od 14 godina nisu kompjuterski pismeni.

²⁹ Vodič za koordinate za romska pitanja i službenike u lokalnim samoupravama koji prate inkluziju Roma na lokalnom nivou. (2016). Stalna konferencija gradova i opština.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

U prethodnom periodu romsko preduzetništvo je podržavano kroz nekoliko različitih projekata međunarodnih organizacija, organizacija civilnog društva i od strane državnih institucija. Ipak, stiče se utisak da ekonomsko osnaživanje romske zajednice nije bilo dovoljno u fokusu javnih politika koje su se bavile razvojem malih i srednjih preduzeća i preduzetništva. U svojim programima državne i lokalne institucije prepoznaju potrebu za razvoj preduzetništva među određenim marginalizovanim grupama, pre svega kod mladih i žena, ali ne prepoznaju specifičnosti i potrebu za razvojem preduzetništva kod romske populacije koja je prepoznata kao najugroženija etnička i društvena grupa u Srbiji.

Nalazi istraživanja „Romsko preduzetništvo: izazovi i perspektive“ ukazuju da su preduzetnici iz romske zajednice u nepovoljnijem položaju od ostalih učesnika na tržištu. Njihova osnovna karakteristika je da imaju nizak stepen obrazovanja i nedovoljno su obučeni za vođenje i obavljanje poslovnih aktivnosti. Uglavnom se bave delatnostima iz oblasti usluga, prerađivačke industrije, reciklaže i poljoprivrede, koje karakteriše nizak stepen tehničke složenosti i stvaranje male dodatne vrednosti. U proseku, ostvaruju niske poslovne prihode koji nisu dovoljni za obezbeđivanje dodatnih finansijskih sredstava putem kreditnog zaduživanja. Poslovanje romskih preduzetnika je otežano nedostatkom finansijskih sredstava i visokim porezima i doprinosima na rad, a na tržištu poseban izazov predstavlja postojanje nelojalne konkurencije. Pritom, nizak stepen poslovnog udruživanja i komunikacije sa postojećim poslovnim udruženjima onemogućava romskim preduzetnicima da dobiju podršku kroz javno zagovaranje njihovih interesa, savetodavne usluge i usluge poslovnog informisanja.

Ipak, neophodno je uvideti da romski preduzetnici kreiraju nova radna mesta i doprinose ekonomskom osnaživanju romske zajednice u Srbiji, čime se neposredno doprinosi smanjivanju društvenih razlika i socijalnih tenzija u društvu. Imajući navedeno u vidu, dolazimo do zaključka da je neophodno dalje razvijati preduzetništvo kod romske zajednice, a u tom pravcu predlažu se sledeće preporuke:

- **Kreirati poseban program za ekonomsko osnaživanje postojećih i potencijalnih romskih preduzetnika**, koji bi imao dve komponente od kojih bi se jedna fokusirala na direktnu podršku preduzetnicima i preduzećima iz romske zajednice, a druga bi se odnosila na podršku institucijama i organizacijama koje bi pružale različite (nefinansijske) poslovne usluge preduzetnicima iz romske zajednice.
- **Stimulisati razvoj lokalnih poslovnih centara za pružanje nefinansijskih poslovnih usluga preduzetnicima iz romske zajednice** koji bi obuhvatali opšte i namenske obuke za uspešno poslovanje, mentorsku podršku u oblasti poslovanja, pravnu i knjigovodstvenu podršku, pomoć u apliciranju kod fondova i donacija, pomoć u marketingu, učešće na sajmovima, itd. Ova preporuka se može realizovati i

kroz osnaživanje saradnje između postojećih subjekata za razvoj preduzetništva (razvojne agencije, biznis inkubatori, klasteri, konsultantske agencije, i sl.) i romskih preduzetnika, mada dosadašnja praksa pokazuje da ova vrsta saradnje do sada nije dala značajne rezultate.

- **Podsticati formiranje i jačanje kapaciteta udruženja romskih preduzetnika i podsticati druge oblike udruživanja** (zadugarstvo, socijalna preduzeća, i sl.). Pored osnivanja, neophodno je jačati organizacione kapacitete ovakvih udruženja ili organizacija kako bi se uveo profesionalni menadžment i obezbedilo njihovo efikasno funkcionisanje, te unapredilo javno zagovaranje za bolji položaj romskih preduzetnika u Srbiji.
- **Podsticati prelazak romskih preduzetnika iz neformalnog u formalni sektor.** Imajući u vidu da je Vlada Republike Srbije proglasila 2017. i 2018. za godine borbe protiv sirove ekonomije, potrebno je osmisliti set mera koje bi stimulisale prelazak romskih preduzetnika iz neformalnog u formalni sektor.
- **Promovisati preduzetništvo kod Roma i Romkinja** putem preduzetničkog obrazovanja i promocije uspešnih romskih preduzetnika.
- **Uvesti praksu analize dugoročnih efekata programa namenjenih romskim preduzetnicima.** U cilju kreiranja javnih politika koje daju konkretne rezultate na razvoj preduzetništva u romskoj zajednici potrebno je izgraditi mehanizme za praćenje i ocenu dugoročnih efekata programa na korisnike.

PRILOZI

Prilog 1: Glavna poslovna aktivnost anketiranih romskih preduzetnika

	Broj	%
Uslužne delatnosti	12	26.7
Čišćenje automobila i tepiha	1	2.2
Održavanje i čišćenje poslovnih prostora	2	4.4
Delatnost frizerskih i kozmetičkih salona	2	4.4
Dom za negu starih i nepokretnih lica	1	2.2
Fotografske usluge	1	2.2
Sečenje ogrevnog drveta	1	2.2
Izrada pogrebnih sanduka	1	2.2
Produkcija i distribucija medijskog sadržaja	1	2.2
Pružanje usluga prevoza	2	4.4
Poljoprivreda	11	24.4
Med i drugi poljoprivredni proizvodi	1	2.2
Mešovita poljoprivredna proizvodnja i prerada	1	2.2
Plastička proizvodnja povrća	1	2.2
Proizvodnja cveća	3	6.7
Proizvodnja i plasman povrća	2	4.4
Proizvodnja poljoprivrednih proizvoda	1	2.2
Uzgoj stoke	2	4.4
Prerađivačka industrija	8	17.8
Proizvodnja ostalih proizvoda od plastike	1	2.2
Proizvodnja poljoprivrednih alatki i drugi proizvoda od metala	1	2.2
Izrada užadi, pletenica i mreža	1	2.2
Izrada unikatnog nakita od kovanog bakra	1	2.2
Proizvodnja tekstilnih predmeta	2	4.4
Proizvodnja torti i kolača	1	2.2
Proizvodnja i distribucija kora za pitu i trgovina	1	2.2
Proces uklanjanja otpadom	8	17.8
Otkup sekundarnih sirovina	2	4.4
Sakupljanje sekundarnih sirovina	1	2.2
Sakupljanje i presovanje sekundarnih sirovina	1	2.2
Sakupljanje i transport sekundarnih sirovina	1	2.2
Sakupljanje sekundarnih sirovina i baliranje	1	2.2
Sakupljanje sekundarnih sirovina, otkup, prodaja i transport	1	2.2
Sakupljanje, baliranje, sortiranje, skladištenje sekundarnih sirovina	1	2.2
Trgovina	2	4.4
Stovarište građevinskog materijala	1	2.2
Ugostiteljstvo	3	6.7
Ukupno	45	100.0

Prilog 2: Naziv poslovnih udruženja

	Broj	%
Kooperativa Pirot	2	11.1
SKRUG Liga Roma	2	11.1
NVO Romkinje sa sela	1	5.6
Udruženje Roma Beočin	1	5.6
Republički sindikat sakupljača sekundarnih sirovina	2	11.1
Samostalni sindikat sakupljača sekundarnih sirovina	1	5.6
Socijalno-ekonomska mreža Srbije (SENS)	1	5.6
Udruženje fotografa Srbije	1	5.6
Udruženje klaster cveća "Ciklama"	1	5.6
Udruženje pčelara Niš	1	5.6
Udruženje privatnih staračkih domova Senior	1	5.6
Udruženje zanatlija	1	5.6
Asocijacije nezavisnih lokalnih medija "Lokal pres"	1	5.6
Privredna komora Austrije	1	5.6
Privredna komora Srbije	1	5.6
Ukupno	18	100.0

Napomena: Odgovori 14 ispitanika koji imaju članstvo u nekoj od navedenih organizacija (31% ukupnog broja ispitanika).

Prilog 3: Institucije i organizacije koje su podržavale romsko preduzetništvo

	Broj	%
Caritas	1	4.0
Grupa 484	1	4.0
Help	2	8.0
LEDIB	1	4.0
Ministarstvo poljoprivrede	2	8.0
Nacionalna služba za zapošljavanje	4	16.0
Asocijacije nezavisnih lokalnih medija "Lokal pres"	1	4.0
Misija OEBS-a u Srbiji	3	12.0
Sindikat sakupljača sekundarnih sirovina	1	4.0
UNOPS	1	4.0
Vojska Srbije	1	4.0
Yurom centar	3	12.0
Kancelarija za inkluziju Roma	1	4.0
REC	1	4.0
Smart kolektiv	1	4.0
Evropski pokret	1	4.0
Ukupno	25	100.0

Napomena: Odgovori 16 ispitanika (35% ukupnog broja ispitanika).

Prilog 4: Lista intervjuisanih osoba

Naziv organizacije/institucije	Ime i prezime sagovornika
Stalna konferencija gradova i opština	Ivana Maksić, savetnik
Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva	Dragana Jovanović Arijas, koordinatorka za socijalno uključivanje Roma i Romkinja
Ministarstvo ekonomije	Milica Zatezalo, savetnik
Kancelarija za inkluziju Roma pri APV	Duško Jovanović, direktor
Kancelarija za inkluziju Roma pri APV	Dušan Radul, v.d. direktor
HELP (Hilfe zur Selbsthilfe)	Aleksandra Brkić, direktor kancelarije u Srbiji
HELP (Hilfe zur Selbsthilfe)	Bane Stanojkovic, asistent na projektu
Misija OEBS-a u Srbiji, projekat “Ovde smo zajedno – Evropska podrška za inkluziju Roma”	Miodrag Shrestha, član projektnog tima
UNOPS, projekat „EU podrška za zapošljavanje Roma“	Nataša Ivanović, menadžer projekta
Asocijacija koordinatora za romska pitanja	Dragan Gračanin, predsednik
Privredna komora Srbije	Branislava Simanić, sekretar Zajednice preduzetnika
Kancelarija za ljudska i manjinska prava	Tanja Srećković, savetnik
Nacionalna služba za zapošljavanje	Sunčica Kamidžorac, organizator programa zapošljavanja

LITERATURA

Ekonomska aktivnost stanovništva koje obavlja zanimanje, Knjiga 19. (2014). Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije. Dostupno na: <http://bit.ly/2ikQEAz>

Procenjeni i zvanični podaci o broju Roma u Evropi. (2012). Savet Evrope. Dostupno na: <http://bit.ly/2hP1pIe>

Kancelarije za inkluziju Roma Vojvodine. Dostupno na: <http://bit.ly/2helqYt>

Monitoring sprovođenja nacionalne Strategije i Akcionih planova za unapređivanje položaja Roma u kontekstu procesa pristupanja Srbije u EU i Zakona o zabrani diskriminacije. (2015). Beograd: Stalna konferencija romskih udruženja građana (SKRUG) – Liga Roma. Dostupno na: <http://bit.ly/2hDjDOJ>

Nacionalni program za suzbijanje sive ekonomije. (2015). Vlada Republike Srbije. Dostupno na: <http://bit.ly/2i0uMHT>

National Roma Integration Strategies: a first step in the implementation of the EU Framework. (2012). European Commission. Dostupno na: <http://bit.ly/2jrf76X>

Radovanović, S., Knežević, A. (2014). Romi u Srbiji - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije. Dostupno na: <http://bit.ly/2iDCM39>

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine. (2016). Službeni glasnik RS br. 26/2016. Dostupno na <http://bit.ly/2jWKvvh>

Vodič za koordinate za romska pitanja i službenike u lokalnim samoupravama koji prate inkluziju Roma na lokalnom nivou. (2016). Stalna konferencija gradova i opština. Dostupno na <http://bit.ly/2j0mb7v>

**INSTITUT ZA TERITORIJALNI
EKONOMSKI RAZVOJ (INTER)**

VLAJKOVIĆEVA 29

11000 BEOGRAD

+381 (0)11 3246 766

WWW.REGIONALNIRAZVOJ.ORG

OFFICE@REGIONALNIRAZVOJ.ORG

